

آشنایی با فعالیت‌های گروه علوم عقلی

مرکز تحقیقات کامپیوتری

علوم اسلامی (نور)

حمیدرضا شیرملکی

مدیر گروه علوم عقلی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

چکیده

در این نوشتار، فعالیت‌های گروه علوم عقلی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، اعم از چگونگی تحلیل محتوا در معاجم موضوعی فلسفی و درختواره‌های کلام اسلامی و نیز کتابخانه‌های حکمت اسلامی، کلام اسلامی و عرفان، همراه با معرفی نرم‌افزارهای تولیدشده و نرم‌افزارهای در حال تولید، معرفی می‌گردد.

کلیدواژه‌گان: معاجم موضوعی، درختواره، کتابخانه دیجیتال، موضوع‌برداری، نمایه‌سازی، تحلیل محتوا.

مقدمه

معاونت پژوهشی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، شامل بخش‌ها و گروه‌های علمی متعددی است. یکی از این گروه‌های علمی، گروه علوم عقلی است که کارهای پژوهشی و آماده‌سازی محتوایی محصولات در حوزه علوم فلسفی، کلامی و عرفان را بر عهده دارد. گروه علوم عقلی، جزء اولین گروه‌های علمی مرکز نور بوده است که از همان ابتدا نرم‌افزارهای معجم موضوعی، درختواره‌ای و کتابخانه‌ای را در موضوعات علوم عقلی به صورت تخصصی تولید کرده و به جامعه علمی ارائه نموده است.

تاکنون پژوهشگران بنامی در حوزه علوم عقلی با این مرکز در راستای غنی‌سازی محتوای منابع عقلی، اعم از فلسفه و کلام، همکاری داشته و دارند و توانسته‌اند محصولات دیجیتالی خوبی در جهت هرچه راحت‌تر کردن دستیابی به مطالب مورد نظر در قالب جست‌وجوی لفظی و جست‌وجوی مفهومی در کتاب‌ها و رساله‌های مربوط به علوم عقلی، در اختیار محققان این عرصه قرار دهند.

آنچه در گروه علوم عقلی پیوسته مد نظر بوده و مورد توجه قرار گرفته، فراهم نمودن زمینه‌های لازم برای دستیابی هرچه آسانتر پژوهشگران به مفاهیم و مطالب کتاب‌های مورد نظرشان است. بر این اساس، گروه برای رسیدن به این مهم، همیشه در پی آن بوده است که علاوه بر گردآوری

حداکثری منابع مهم علوم عقلی در یک نرم‌افزار دیجیتالی، زمینه جست‌وجوی لفظی و مفهومی را نیز فراهم نماید. معمولاً در نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای، بیشتر سعی در گردآوری منابع و فراهم کردن امکانات قوی برای جست‌وجوی لفظی میشود و در نرم‌افزارهای معاجم موضوعی و درختواره‌ای، بیشترین سعی و هدف اصلی، بسترسازی برای جست‌وجوی مفهومی و تحلیل محتوای متون است.

نرم‌افزارهای تهیه‌شده در گروه علوم عقلی، هم در قالب کتابخانه‌ای و هم در قالب تحلیل موضوعی و درختواره‌ای ارائه شده است که در ادامه، ابتدا فهرستی از آنها بیان گردیده و سپس، به معرفی اجمالی هریک از آنها پرداخته می‌شود.

محصولات گروه علوم عقلی

الف. محصولات تولیدشده: تاکنون در این گروه، نرم‌افزارهای: «نورالحکمه ۳»، «کتابخانه حکمت اسلامی ۱»، «کتابخانه کلام اسلامی ۱/۲»، «درختواره کلام اسلامی ۱»، «معجم موضوعی آثار ملاحظه»، «معجم موضوعی حکمت اشراق»، «معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی منطق»، «عرفان اسلامی ۳» و «کتابخانه حکمت اسلامی ۲» تولید شده است.

ب. محصولات در آستانه تولید: «کتابخانه تخصصی و درختواره کلام اسلامی ۲»،

«معجم موضوعی و کتابخانه فروغ خرد» و «معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی حکمت مشاء».

ج. محصولات در دست انجام: «دانشنامه فرق و مذاهب» و «معجم موضوعی آثار ملاحظه ۲».

الف. معرفی اجمالی محصولات تولیدشده

* نرم‌افزار «نورالحکمه ۳»:

این برنامه در واقع، معجم موضوعی ۲۰ عنوان کتاب فلسفی و منطقی و یک عنوان کلام فلسفی (کشف المراد) است، همراه با ۷ عنوان فرهنگنامه فلسفی است.

* نرم‌افزار «کتابخانه حکمت اسلامی ۱»:

شامل حدود ۲۰۰ عنوان کتاب از مهم‌ترین کتاب‌های فلسفی تا زمان حکیم سبزواری است؛ مشتمل بر آثار:

۱. فلاسفه یونان، مانند افلاطون و ارسطو؛
۲. فلاسفه مشائی، مانند: فارابی، ابن سینا، خواجه طوسی و میرداماد؛
۳. فلاسفه اشراقی، مانند: شیخ اشراق، شهرزوری و قطب‌الدین شیرازی؛
۴. حکمت متعالیه، مانند صدر المتألهین شیرازی و شارحان مکتب وی.

* نرم‌افزار «کتابخانه کلام اسلامی ۱/۲»:
حدود ۶۶۰ عنوان کتاب از کتب کلامی از

اشراق و آثار شیخ اشراق اعم از حکمت اشراق و مشاء و منطق به زبان عربی و فارسی را در خود جای داده است که ۷ عنوان از مهم ترین کتابهای حکمت اشراق و کتابهای شیخ اشراق مانند کتاب «حکمة الإشراق»، «شرح حکمة الإشراق شهرزوری»، «شرح حکمة الإشراق (قطب الدین الشیرازی)»، «التلویحات اللوحیة و العرشیة»، «المقاومات»، «المشارع و المطارحات» و «تعلیقات ملاصدرا بر شرح حکمة الاشراق» مورد تحلیل موضوعی قرار گرفته است.

* نرم افزار «کتابخانه تخصصی و معجم موضوعی منطق»:

حاوی ۱۲۰ عنوان کتاب و رساله از آثار منطقی به زبان عربی و فارسی است که ۱۲ عنوان از مهم ترین های آنها، مانند: «منطق اشارات»، «منطق شفا»، «منطق حکمة الاشراق» و «جوهر النضید» تحلیل موضوعی شده و در اختیار محققان منطق قرار گرفته است.

* نرم افزار «کتابخانه عرفان ۳»:

دارای ۸۰۵ عنوان کتاب و رساله در موضوع: عرفان نظری و عرفان عملی، عرفان ادبی، طبقات العرفاء و اصطلاح نامه، از مهم ترین کتاب های عرفانی از سده های اول تا کنون از مشرب های مختلف عرفانی است.

* نرم افزار «کتابخانه حکمت اسلامی ۲»:

دارای ۵۸۳ عنوان کتاب و رساله در فلسفه اسلامی با موضوع فلسفه یونان، حکمت مشاء، حکمت اشراق، حکمت متعالیه، حکمت نظری، حکمت عملی، کلام فلسفی، تاریخ فلسفه، داستان فلسفی، تفسیر فلسفی و اصطلاح نامه و دربرگیرنده مهم ترین کتاب فلسفه اسلامی از ابتدا تا زمان معاصر است. این کتابخانه، در قالب کتابخانه استاندارد با قابلیت های ارزنده ارائه شده است. چپش

آثار ملاصدرا به زبان عربی و فارسی، در موضوعات مختلف را در خود جای داده است که ۲۱ عنوان کتاب از آنها، مورد تحلیل موضوعی قرار گرفته است. در موضوع منطق، مانند کتاب «اللمعات المشرقیة» و «التصور و التصدیق»، حکمت مشاء مانند کتاب «شرح الهدایة الاثیریة» و «شرح و تعلیقه بر الهیات شفا»، حکمت اشراق مانند کتاب «تعلیقه بر شرح حکمة الاشراق» و حکمت متعالیه مانند کتاب «الحکمة المتعالیه»، «الشواهد الربوبیة»، «اسرار الآیات» و «المشاعر».

* نرم افزار «معجم موضوعی حکمت اشراق»:

این نرم افزار، متن ۲۶ عنوان کتاب و رساله (با احتساب جداسازی کتابها و رساله های موجود در کتاب مجموعه مصنفات شیخ اشراق) در موضوع حکمت

مذاهب گوناگون را در خود جای داده است.

* نرم افزار «درختواره کلام اسلامی ۱»:

در این نرم افزار، متن ۳۱ عنوان کتاب کلامی از مذاهب گوناگون به درختی که توسط محققان و پژوهشگران گروه علوم عقلی بر مبنای اصول اعتقادی طراحی و تدوین شده، اتصال یافته است. گرچه اکثر مطالب کتاب های کلامی به درخت اتصال می یابد، گاهی اما مطالبی در این کتابها یافت می شود که برای محقق علم کلام اهمیت دارد؛ ولی چه بسا در درخت جای نگیرد. به همین خاطر با استفاده از نمایه های مکمل با شاخه های مربوطه و یا مستقیماً با خود متن ارتباط برقرار می کند.

* نرم افزار «معجم موضوعی آثار فلسفی ملاصدرا»:

این نرم افزار، متن ۴۱ عنوان کتاب از

یافته یا شروح و ترجمه‌هایی که به زبان فارسی نوشته شده‌اند. گفتنی است که ۳ عنوان از این کتاب‌ها هم مورد تحلیل موضوعی قرار گرفته است که عبارت‌اند از: «رساله سه اصل ملاصدرا»، «اصول فلسفه و روش رئالیسم همراه با شرح شهید مطهری(ره)» و «آموزش فلسفه». این برنامه هم در آستانه تولید است و به‌زودی به علاقه‌مندان ارائه می‌گردد.

* نرم‌افزار «معجم موضوعی و کتابخانه تخصصی حکمت مشاء»:

دارای بیش از ۳۵۰ عنوان از کتاب‌های مشائی از ابتدا تاکنون است و در آن، ۱۵ عنوان کتاب از مهم‌ترین آثار مشائی از فلاسفه بزرگ اسلامی، مانند: فارابی، ابوعلی سینا، محقق طوسی، فخر رازی، میرداماد، ملاصدرا و علامه طباطبائی مورد تحلیل موضوعی قرار گرفته است؛ کتاب‌هایی همچون: «فصوص الحکم» فارابی، «الاشارات والتنبیهات»، «الهیات الشفا»، «المباحثات» و «التعلیقات» ابن سینا و «التلویحات اللوحیة والعرشیة» و «المشارعات والمطارحات» شیخ اشراق و «شرح الاشارات والتنبیهات» محقق طوسی، «المباحث المشرقیة» فخر رازی، «شرح حکمة العین» میرک بخاری، «القبسات» میرداماد، «شرح الهدایة الاثیریة» و «الهاشیة علی الهیات الشفاء» صدر المتألهین، «بداية الحکمة» و «نهایة الحکمة» علامه طباطبائی. این برنامه نیز به‌زودی عرضه خواهد شد.

ج. معرفی محصولات در حال انجام

* نرم‌افزار «دانشنامه فرق و مذاهب»:

نرم‌افزار دانشنامه‌ای فرق و مذاهب، مشتمل است بر کتابخانه‌ای از کتاب‌هایی که درباره فرق و مذاهب و ادیان از ابتدا تاکنون بر محوریت اسلام نگاشته شده است. این محصول، دربردارنده درختواره فرق و مذاهب

مهم‌ترین کتاب‌های کلامی از ابتدا تا زمان معاصر است. این کتابخانه در قالب کتابخانه استاندارد با قابلیت‌های فراوان ارائه شده است. چیش کتاب‌ها بر اساس قرن و وفات مؤلفان صورت گرفته است که البته قابلیت تغییر در چیش بر اساس سلیقه کاربر را نیز داراست. این برنامه، در آستانه تولید است و به‌زودی در دسترس علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

* نرم‌افزار «معجم موضوعی و کتابخانه فروغ خرد»:

دربردارنده بیش از ۳۳۰ عنوان از کتاب‌های فلسفی که به زبان فارسی نوشته شده است؛ متونی که در اصل به زبان فارسی نگارش

کتاب‌ها بر اساس قرن و وفات مؤلفان صورت گرفته است که البته قابلیت تغییر در چیش بر اساس سلیقه کاربر را نیز داراست.

ب. معرفی محصولات در حال تولید

* نرم‌افزار «کتابخانه تخصصی و درختواره کلام اسلامی ۲»:

دارای بیش از ۱۱۰۰ عنوان کتاب و رساله در کلام اسلامی از مذاهب مختلف اسلامی، مانند: امامیه، اهل حدیث، اسماعیلیه، اشاعره، زیدیه و معتزله، به همراه دسته‌بندی موضوعی کتاب‌ها بر اساس مسائل عقیدتی مانند: توحید، عدل، نبوت، امامت، معاد، امور عامه و تاریخ کلام که دربرگیرنده

که قرار است بیش از ۱۰۰ جلد از کتاب‌های مربوط به فرق و مذاهب به این درخت وصل می‌شود. مراحل تحلیل محتوای این برنامه آغاز شده و امید است که بتوان در اسرع وقت آن را ارائه نمود.

✽ نرم‌افزار «معجم موضوعی آثار فلسفی ملاصدرا ۲»:

این نرم‌افزار در واقع، تکمله معجم موضوعی آثار فلسفی ملاصدراست. در «معجم موضوعی ملا صدرا ۱»، دو کتاب «تفسیر القرآن» و «شرح اصول کافی» صدر المتألهین با اینکه جزء آثار فلسفی ایشان محسوب می‌شود، اما به دلایلی تحلیل موضوعی نشده بود. از این رو، تصمیم بر آن شد تا این نقص برطرف گردد و به عنوان تکمله این نرم‌افزار، این دو کتاب هم مورد تحلیل موضوعی قرار گیرد. مراحل تحلیل محتوای این برنامه هم آغاز شده است.

۱. معاجم موضوعی

با قلم سختی نگارش یافته‌اند، مانند قیسات میرداماد که فهم آن برای خیلی از طالبان و یا حتی محققان فلسفه و منطق، دشوار است. محققان این مرکز، با تحلیل متن و ارائه چکیده‌ای روان از آن، متن را قابل فهم‌تر میکنند.

ب. نمایه‌سازی

بعد از نگارش موضوع یا همان چکیده، نوبت به استخراج نمایه‌ها می‌رسد. نمایه‌ها، زیرعنوان‌های مرکزی هستند که از دو کلیدواژه تألیف می‌یابند. نمایه‌ها با توجه به متن و موضوع ساخته می‌شوند. در واقع، نمایه ابزاری کاربردی و مهم است برای دستیابی آسان محققان به مفاهیم متن و موضوع؛ به عبارتی دیگر، نمایه، ابزار جست‌وجوی مفهومی است؛ برای مثال، در همین موضوع و متن که در شکل شماره ۱ نشان داده شد، با توجه به موضوع

اگر قرار باشد، برای مثال، چند مورد از مهم‌ترین کتاب‌های حکمت مشاء را تحلیل موضوعی کنیم، علی‌القاعده ابتدا باید تسلط علمی خوبی بر کتاب‌های مشائی داشت تا بتوان مهم‌ترین‌های آن را تشخیص داد و کار موضوع‌برداری را شروع کرد. پس از انتخاب، این کتاب‌ها در اختیار محققان گروه قرار می‌گیرد و ایشان از ابتدای کتاب تا آخر، آن را خط‌بخط و پاراگراف‌به‌پاراگراف مورد مطالعه قرار می‌دهند و بعد، چکیده آن را به صورت جمله اسمیه و روان تهیه می‌کنند و آن را به متن متصل میکنند. گاهی ممکن است حتی یک خط از کتاب به دو یا چند موضوع یا چکیده تبدیل شود که این بستگی به مطالب کتاب دارد؛ برای نمونه، مراحل کار در معاجم موضوعی را می‌توان به این صورت توضیح داد:

اثبات اصالة الوجود بان مصداق الحقيقة اما الماهية من حيث هي أو هي مع وجودها أو وجودها فقط و ابطال الاولين

الاصل الاول في ان للوجود صورة في الاعيان، و ليس بمفهوم مصدرى انتزاعى، و ان حقيقة كل شيء، هو وجوده الذي به ترتب الآثار المخصوصة؛ لأن موجودية الشيء و كونه ذا حقيقة معنى واحد و مفاد واحد، لا اختلاف بينها الا في اللفظ؛ فحينئذ لا بد ان يكون في الاعيان ما يصدق عليه هذا المعنى، اي معنى الحقيقة؛ و ليس مصداقه نفس الماهية من حيث هي هي؛ بل اما وجودها او هي مع وجودها. فالوجود اولى بان يكون له حقيقة ...

مجموعه رسائل فلسفی صدر المتألهين، جلد: ۱، صفحه: ۱۸۲

شکل ۱

الف. استخراج موضوع

ارائه شده، میتوانیم یک نمایه کاربردی تحت عنوان «مصدق الحقیقه» استخراج کنیم. این نمایه، برای محققان علم فلسفه بسیار کاربردی و مورد استفاده است و کارایی بسیاری دارد. همان‌طور که در متن قبلی ملاحظه شد، متن درباره مصداق حقیقت است؛ ولی ترکیب «مصدق الحقیقه»، در متن وجود ندارد. پس، کاربر هرگز با جست‌وجوی لفظی به این قسمت از متن رهنمون نخواهد شد! برای اهل فن، این مسئله از بدیهات است که گاهی در متون،

همان‌گونه که در تصویر شماره ۱ مشاهده می‌شود، سطر اول، چکیده یا موضوعی است که محققان آن را با توجه به متن که نشانی آن هم دیده می‌شود، به دست آورده و مرفوم داشته‌اند. در اینجا پُر واضح است که محققان باید تسلط خوبی به متن داشته باشند و از طرفی، بعد از فهم درست متن، باید بتوانند به صورت جمله اسمیه، چکیده متن را بنویسند و این، خودش می‌تواند شرح خوبی برای متن به شمار رود. بعضی متن‌ها

تحلیل پژوهشی در معاجم موضوعی و

درختواره‌ها

نکته مهمی که در ابتدا لازم است بدان اشاره شود، اینکه نرم‌افزارهایی که به عنوان معاجم موضوعی و درختواره آماده‌سازی و ارائه می‌شوند، در حقیقت، بستر کارهای پژوهشی محققان را آسان می‌کنند. در اینجا، ابتدا شما را با چگونگی تحلیل محتوا و مراحل آن در معاجم موضوعی و سپس، در درختواره‌ها آشنا می‌نماییم.

تعريف المادة الأولى بما لا حيثية له إلا حيثية الإمكان والقبول ولا شئبية له في ذاته إلا قبول الأشياء

حتى ينتهي إلى ما لا أحس منه في الإمكان، وهو الذي لا حيثية له إلا حيثية الإمكان والقوة، ولا شئبية له في ذاته إلا قبول الأشياء، فلا جرم كلما طرأ عليه أولاً يكون أحس الصور وجوداً و أنقصها فعلية، لأنها ما صدرت عن محض جهة الفاعلية، إذ ما كان يصدر عن تلك الجهة فقد انقضت نوبته و تمت سلسلته، بل إنما صدرت من جود الواهب بواسطة استعداد القابل، و ما به الاستعداد هاهنا ذات القابل بذاتها لا ...

تعريف المادة   المادة الأولى   خصائص المادة   شئبية المادة

شكل شماره ۲

به بحث گذاشته؛ ولی هیچ کدام از اینها با جست و جوی لفظی قابل دسترسی نیست؛ اما موضوع و نمایه های ما، به گونه ای است که به محققان کمک میکند به آسانی و سریع بتوانند به تعریفی از ماده و ویژگی های آن برسند.

ج. ساخت کلیدواژه

در مرحله بعد، نمایه ها به کلیدواژه تبدیل می شوند. کلیدواژه ها، عناوینی کلی هستند که

موضوع، با توجه به گستردگی متون فلسفی و الفاظ و مفاهیم آنها، صرفه جویی صدها ساعتی و البته در مقیاس شمار محققان، صرفه جویی هزاران ساعتی را برای پژوهشگران در پی خواهد داشت.

برای نمونه، در متن مربوط به شکل شماره ۲، چنان که مشاهده می کنید، هم تعریفی از «ماده» به شما ارائه می دهد و هم خصایصی از آن برمی شمارد و هم شیئیت «ماده» را

لفظ مورد تحقیق ما نوشته نمی شود؛ ولی مفهوم آن لفظ مورد بررسی قرار می گیرد. گاهی هم برعکس است؛ یعنی لفظ می آید، ولی مفهومش بررسی نمی شود؛ مثل اینکه در جایی از متن بدون اینکه از لفظ «الماده» استفاده شود، مفهوم یا تعریف آن را بیان می کند که در اینجا شما قطعاً با جست و جوی لفظ «تعریف المادة» یا چه بسا حتی خود لفظ «المادة»، هرگز به این متن نرسید و یا برعکس با جست و جوی لفظ «تعریف المادة» یا «المادة»، به متنی می رسید که لفظ «تعریف المادة» را دارد؛ ولی فقط لفظ است و مفهوم یا تعریف مشخصی به شما نمیدهد؛ مثلاً در آنجا آمده «كما قالوا الحكماء في تعريف المادة.» بدیهی است که در اینجا هیچ تعریفی از «ماده» به شما ارائه نمی شود؛ بلکه فقط لفظ «تعریف المادة» به مناسبتی آمده است. در اینجا است که محقق ما با خواندن و تحلیل خطبه خط متون و استخراج نمایه های مناسب و کاربردی، امکان جست و جوی مفهومی را برای کاربران و محققان فراهم می کند.

همان طور که اشاره شد، نمایه، عهده دار جست و جوی مفهومی است. از این رو، نمایه ها شما را به جایی از متن رجوع می دهد که مفهوم و تعریفی از مثلاً «المادة» ارائه شده باشد؛ چه لفظ «تعریف المادة» یا حتی خود لفظ «ماده» در متن باشد یا نباشد که این

تعداد موضوع	نمایه
۳۳۵۰	آراء الشيخ الرئيس
۲	آراء معاصري الشيخ الرئيس
۱	تحرير الشيخ الرئيس
۳	ترجمة الشيخ الرئيس
۱	تضرع الشيخ الرئيس
۱	تكفير الشيخ الرئيس
۵	تلاميذ الشيخ الرئيس
۱	تناقضات الشيخ الرئيس
۱	تأسطيوس عند الشيخ الرئيس
۱	خطأ الشيخ الرئيس
۱	دفاع الشيخ الرئيس
۵	رسائل الشيخ الرئيس
۱	رئاسة الشيخ الرئيس
۱	سيرة الشيخ الرئيس
۱	صدر المتألمين من الشيخ الرئيس

شكل شماره ۳

کلیدواژه

تعداد موضوع	تعداد نمایه	کلیدواژه
۱۰۷۵	۲۵۸	الاصطلاحات
۱۱	۵	الأصغر(القياس)
۴۹	۱۸	الأصغر(اللغة)
۱۲۶۵	۳۴۲	الأصل(المنشأ)

مرتب‌بند معنوی   مرتب‌بند لفظی

کلیدواژه

تعداد موضوع	تعداد نمایه	کلیدواژه
۱۶	۶	الأكبر(القياس)
۵۴	۸	الشكل(القياس)
۲۷	۱۰	الصغرى
۲۸۸	۷۵	القياس(الاستدلال)
۵۴	۱۶	المقدمتان
۷۴	۲۲	النتيجة(القياس)
۱۴	۸	الكبرى

جستجو   ۲ از ۵,۹۷۵   مرتب‌بند

شکل شماره ۴

تشکیل می‌دهد که عبارت است از نقطه ارتباط بین شاخه‌ها و متون. به جهت اهمیت آن، از دیگر شاخه‌ها جدا و برگ نامیده شده است. از این رو، نشانی‌های استخراجی از متن، از طریق کدهای اختصاصی توسط این ترمینال‌ها به درخت متصل می‌گردد.

به عنوان نمونه، درختواره کلام اسلامی بر اساس مطالب و رئوس موضوعات کلامی از کتاب‌های مهم و مفصل تشکیل شده و تقریباً تمام بحث‌های کلامی را در خود جای داده و نسبتاً نظم منطقی قابل قبولی دارد؛ مانند کتاب شریف «کشف المراد» و «ابکار الأفكار» تنظیم شده است.

فضای ذهنی نسبت به کلیدواژه را برای کاربران مفهوم‌تر نماید. (شکل شماره ۴)

۲. درختواره‌ها

در نرم‌افزارهای درختواره‌ای، ابتدا بر اساس رئوس موضوعات و مسائل هر علمی، درختی طراحی می‌شود و با افزودن زیرشاخه‌های این رئوس، درخت جلو برده می‌شود و بر اساس مطالب مربوط به این شاخه‌ها، برگ‌ها اضافه می‌شود؛ به عبارت دیگر، به بخش‌های میانی درختواره که بین درخت علم و برگ‌ها قرار گرفته، «شاخه» گفته می‌شود و هریک از شاخه‌ها، قابلیت انقسام و پیشروی به شاخه‌ها و یا برگ‌های دیگر را دارند و برگ، آخرین قسمت درختواره را

محور اصلی تمامی مفاهیم موجود در نرم‌افزار معجم موضوعی به شمار می‌آیند. کلیدواژه‌ها، نقش بسیار کلیدی را برای دستیابی محققان به خواسته‌های تحقیقی‌شان ایفا می‌کنند. کلیدواژه‌ها، در تنظیم معاجم موضوعی، در رتبه بعد از موضوع و نمایه هستند؛ یعنی اول موضوع ساخته می‌شود، بعد نمایه و بعد از آنها کلیدواژه؛ اما در تحقیقات پژوهشگران، برای استفاده از معاجم موضوعی، به نحوی دروازه ورود به نمایه و از آنجا به موضوع و در نهایت به متن هستند؛ برای مثال، کسی که می‌خواهد در مورد موضوعی خاص از جناب شیخ الرئیس تحقیق کند، شاید در ابتدا نداند در قسمت نمایه‌ها با چه لفظی باید جست‌وجو کند تا او را به مطلوبش برساند؛ چراکه دامنه واژگان، وسیع است و چه بسا هرکسی واژه‌ای خاص در نظر بگیرد. پس، کلیدواژه «الشیخ الرئیس» را در قسمت کلیدواژه وارد می‌کند تا همه نمایه‌های مربوط به این کلیدواژه را مشاهده کند و بعد از آن، نزدیک‌ترین نمایه را که به تحقیقش مربوط بوده، انتخاب کند. (شکل شماره ۳)

البته ما به این نکته هم توجه داشتیم که شاید کاربران معجم موضوعی، کلیدواژه‌ها را مرتبط با الفاظ دیگری غیر از آنچه ما انتخاب کرده‌ایم، در نظر بگیرند؛ مثلاً به جای واژه «الشیخ الرئیس» از واژه «ابوعلی سینا» یا «بوعلی سینا» یا «ابن سینا» استفاده کنند. بنابراین، با مترادف‌سازی برای کلیدواژه‌ها، این مشکل را هم حل کردیم؛ یعنی اگر الآن کاربران ما هریک از الفاظ ذکرشده را برای جناب بوعلی به کار ببرند، نمایه‌های یکسانی را مشاهده خواهند کرد.

همچنین، برای کلیدواژه‌ها سیستم مرتبطات هم طراحی شده است؛ یعنی کلیدواژه‌های دیگری را که به نحوی با کلیدواژه مورد نظر مرتبط باشد، نمایش می‌دهد و این می‌تواند

شکل شماره ۵

بود، از اول متن تا هر جایی را که مطلب در مورد توحید ذاتی است، انتخاب می‌کنند و به شاخه «التوحید ذاتی» وصل می‌نمایند. حال این مطلب، بالأخره یا تعریفی از توحید ذاتی است، یا درباره مراتبی از مراتب آن است، یا از ادله آن به شمار می‌رود و یا موردی دیگر. در هر صورت، متن مورد نظر به برگ مربوطه وصل میشود و این روند، در کتاب‌های مختلف ادامه می‌یابد. در نتیجه، اگر شما روی مثلاً «ادلة التوحید ذاتی» کلیک کنید، شما را به تمام نشانی‌ها

بعد از تنظیم و تکمیل درختواره، نوبت به تعیین و انتخاب کتاب‌هایی می‌رسد که قرار است به این درخت وصل شوند. برای این انتخاب، علی‌القاعده باید تسلط کافی بر متون مهم کلامی از مذاهب مختلف که قابلیت اتصال به درخت را دارا هستند، داشت. پس از انتخاب کتاب‌ها، محققان با دقت، کتاب را مورد مطالعه قرار می‌دهند و مطالب مربوط به هریک از شاخه‌ها را به شاخ و برگ‌های مورد نظر در درختواره وصل میکنند؛ مثلاً اگر متن درباره «توحید ذاتی»

الف. درختواره و شاخ و برگ‌های آن در تصویر شماره ۵، قسمت کوچکی از درختواره کلام اسلامی همراه با شاخ و برگ‌های آن را می‌توانید مشاهده کنید.

درختواره، تقریباً ساختار اصطلاح‌نامه را دارد؛ با این تفاوت که در اصطلاح‌نامه، «اصطلاحات» یک علم در یک ساختار نظام‌مند عرضه می‌گردد؛ ولی در درختواره، «مباحث» و «موضوعات» علم به صورت ساختار نظام‌مند عرضه می‌شود.

علم الكلام / التوحيد / مراتب التوحيد / التوحيد الذاتي / أدلة التوحيد الذاتي	علم الكلام
التوحيد، صفحه: ۲۴۴ ذَلَّ مِخْلَ الْأَمْرِ وَالْإِثْبَاتِ الْأَمْرُ عَلَى أَنْ الْمَذْهَبَ وَاحِدٌ كَمَا يَلُوحُظُ مِنْ أَدْعِيَةِ الْمُتَيْنِ فَلَا بُدَّ مِنْ فُرْجَةٍ بَيْنَهُمَا عَلَى يَكُونَا التَّيْنِ فَصَارَتِ الْفُرْجَةُ نَائِبًا بَيْنَهُمَا قَدِيمًا تَمَهُمَا فَيَلْتَمِسُكَ ثَلَاثَةٌ فَإِنَّ أَدْعِيَةَ ثَلَاثَةٍ لَرَبِّكَ مَا لَقْنَا فِي الْإِثْبَاتِ عَلَى يَكُونُ بَيْنَهُمْ فُرْجَتَانِ فَيَكُونُ خُشًا كَمَا يَتَنَاهَى	مبادي علم الكلام الأمر العامة الجواهر الأعراض التوحيد التوحيد تعريف التوحيد حقيقة التوحيد أحكام التوحيد مراتب التوحيد مراتب التوحيد التوحيد الذاتي التوحيد الذاتي تعريف التوحيد الذاتي أحكام التوحيد الذاتي مراتب التوحيد الذاتي أدلة التوحيد الذاتي الإيرادات حول التوحيد الذاتي
رسالة قواعد العقائد، صفحه: ۵۱ و أما غير الثبوتية من الصفات، فمنها أنه تعالى لا يمكن أن يكون فيه تركيب أو اثنية أو احتمال قسمة لوجه من الوجوه ، و ذلك لاحتياج ما يكون كذلك إلى كل واحد من أجزائه و أقسامه، و ذلك يناقض كونه واجبا لذاته	التوحيد الصفاتي التوحيد الأفعالي التوحيد العبادي مسائل التوحيد الإيرادات حول التوحيد النبوة الإمامة
غاية العرام في علم الكلام، صفحه: ۱۳۶ القانون الثالث في وحدانية الباري - تعالى - رأي الفلاسفة الإلهيين و بيان استحالة القول باجتماع الإلهين، لكل واحد من صفات الإلهية ما لملاحيه. و قد سلك الفلاسفة طريقا في التوحيد، حاصله يرجع إلى امتناع وقوع الشركة في نوع واجب الوجود، و استحالة وجود	
الأربعين في أصول الدين، جلد: ۱، صفحه: ۳۱۲ الحجة الأولى، لو كان في الوجود شيان، كل واحد منهما واجب الوجود لذاته، لكانا مشتركين في الوجود بالذات، و متباينين بالتعين. فيلزم وقوع التركيب في ذات كل واحد منهما، و كل مركب فهو ممكن لذاته، فيلزم أن يكون الواجب لذاته ممكنا لذاته، و هو محال، و تمام	
المطالب العالية من العلم الإلهي، جلد: ۳، صفحه: ۲۴۳ إن واجب الوجود واحد، إذ لو كان اثنين لاشتركا في الوجود، و اختلفا في التعين، فتحصل الكثرة في كل واحد منهما، فلا يكون واجب الوجود فردا على الإطلاق -	

شکل شماره ۶

ج. ساخت کلیدواژه

بعد از این، نوبت به ساخت کلیدواژه و مترادفات و مرتبطات آن می‌رسد. با توجه به اینکه سیستم کلیدواژه‌سازی در اینجا، دقیقاً مانند سیستم کلیدواژه‌های معاجم موضوعی است که پیش از این درباره آن سخن گفته شد، دیگر احتیاجی به توضیح ندارد.

تمام مراحل در سیستم تحلیل موضوعی و تحلیل درختواره‌ای، بعد از آنکه توسط یکی از محققان چکیده‌نویسی می‌شود، یا متنی به درخت متصل می‌گردد، توسط یکی دیگر از محققان مورد بازبینی قرار می‌گیرد و اگر کم‌وکاستی داشته باشد و یا احياناً اشتباهی صورت گرفته باشد، جبران می‌گردد. از این‌رو، درصد اشتباهات احتمالی، بسیار کاهش می‌یابد.

سخن پایانی

نکته‌ای پایانی این است که تمام سعی در تحلیل موضوعی و درختی بر آن بوده است که با توجه به تخصص کافی محققان گروه، کار قابل قبول و کاربردی برای هرچه آسان‌تر کردن روند تحقیق برای پژوهشگران ارائه شود. گفتنی است که نوعاً محققان گروه علوم عقلی مرکز نور، از اساتید و دانش‌آموختگان حوزه و دانشگاه با درجه علمی سطح سه و چهار حوزه علیمه و دکترای دانشگاه در رشته‌های مربوط به علوم عقلی هستند.

امید است به لطف الهی، در آینده نزدیک، شاهد انجام کارهای بهتر و عرضه محصولات کارآمدتر در حوزه علوم و معارف اسلامی باشیم. ■

گفتنی است که نوعاً محققان گروه علوم عقلی مرکز نور، از اساتید و دانش‌آموختگان حوزه و دانشگاه با درجه علمی سطح سه و چهار حوزه علیمه و دکترای دانشگاه در رشته‌های مربوط به علوم عقلی هستند

بر توحید ذاتی در متن ذکر شده است، یا گاهی مباحثی همچون بحث‌های فقهی، اصولی، رجالی، تاریخی و یا ادبی قرار دارد که هیچ‌گونه جایگاهی در درختواره کلام ندارند، همه این دست موارد، در نمایه مکمل جای دارند. پس، در حین تطبیق و اتصال درختواره بر متون، این عناوین، به صورت نمایه‌های مکمل، با شاخه‌های مربوطه ارتباط برقرار نموده، حفظ و نگهداری می‌شوند تا پژوهشگران در صورت نیاز بتوانند آنها را به راحتی مورد استفاده قرار دهند.

و متن‌هایی که در مورد ادله توحید ذاتی در کتاب‌های گوناگون بحث شده است، رهنمون می‌سازد؛ مانند آنچه در تصویر شماره ۶ ملاحظه می‌کنید.

ب. نمایه مکمل

بعد از این، نوبت به نمایه‌های مکمل می‌رسد. گاهی متن مطالبی دارد که نمی‌توان آن را در درخت به کاربران و پژوهشگران نشان داد؛ مثلاً فلان متکلم، یک استدلال خاص برای توحید ذاتی را اقامه نموده است، یا اینکه آیه یا روایتی خاص به عنوان شاهد برای استدلال

شکل شماره ۷